

Şair Şahnigar xanım Rəncurun ədəbi portreti

Minaxanım Nuriyeva Təkləli

Filologiya elmləri doktoru, professor. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.

Azərbaycan. E-mail: proftomris@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4985-8134>

XÜLASƏ

XIX əsr Azərbaycan tarixinin mürəkkəb və ziddiyətli dövrü olmaqla yanaşı, öz zənginliyi və mövzu mənbələri baxımından ədəbiyyatımızın ən məhsuldar mərhələlərindən biri hesab edilir. Lakin buna baxmayaraq, bu dövrdə yaşayan ədib və şairlərin demək olar ki, böyük bir qisminin həyat və yaradıcılığı hələ də diqqətdən kənar qalmaqdadır. Təbii olaraq, buna mənbə qıtlığı ilə yanaşı, əski əlifba probleminin səbəb olduğunu da nəzərə almalıyıq. Məqalədə bu qəbildən olan mütəfəkkir şairimiz – Azərbaycanda və Amasiyada (Türkiyə) yaşamış Mir Həmzə Nigarinin sadıq davamçılarından olan Şahnigar xanım Rəncurun həyatı, ədəbi fəaliyyəti və çevrəsi barədə əldə etdiyimiz məlumatlar əsasında ədəbi portretini canlandırmağa çalışacağıq.

AÇAR SÖZLƏR

Nigari, Rəncur, şeir, ədəbiyyat, mənbə

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 18.01.2023

qəbul edilib: 05.03.2023

Literary portrait of the poet Shahnigar khanum Ranjur

Minakhanim Nuriyeva Tekleli

Doctor of Philological Sciences, Professor. Azerbaijan State Pedagogical University.
Azerbaijan. E-mail: proftomris@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4985-8134>

ABSTRACT

In addition to being a complex and conflicting period of Azerbaijan's history, the 19th century is considered one of the most productive stages of our literature in terms of its wealth and subject matter sources. However, the life and work of almost a large part of the writers and poets who lived in this period are still overlooked. Naturally, we must take into account that this is caused by the problem of the old alphabet, in addition to the lack of sources. In the article, we will try to revive the literary portrait of our thinker poet Shahnigar khanum Ranjur who was a loyal follower of Mir Hamza Nigari who lived in Azerbaijan and Amasya (Turkey) based on the information we have about his life, literary activity, and environment.

KEYWORDS

Nigari, Ranjur,
poem, literature,
source

ARTICLE HISTORY

Received: 18.01.2023

Accepted: 05.03.2023

Giriş / Introduction

Azərbaycan tarixi üçün ziddiyətli, coşqun, həmçinin zəngin bir dövr olan XIX əsr ideya-mövzu mənbələri baxımından ədəbiyyatımızın ən məhsuldar mərhələlərindən hesab edilir. Bu dövrdə bir çox istedadlı ədiblərin yetişməsinə baxmayaraq, indiyədək onların böyük qisminin adı sadəcə təzkirə və ədəbiyyat antologiyalarında bu və ya digər formada qeyd edilmiş, hətta bir çoxunun həyat və yaradıcılığı kifayət qədər işıqlandırılmamışdır. Buna, bəzən haqlı olaraq mənbə qıtlığı səbəb gətirilsə də, bir çox hallarda isə bu barədə kifayət qədər mənbələr mövcud olduğu halda “diqqətdən kənar qalmış gərəkli mövzular”, “məqsədli şəkildə “unudulmuş şəxsiyyətlər” deməyimiz daha ədalətli olardı. Beləliklə, Azərbaycan ədəbiyyatının məzmunlu, dolğun səhifələrini təşkil edəcək şəxsiyyətlərin kölgədə qalıb unudulması əsas iki səbəblə – müasir araşdırmaçıların bir çoxunun əski əlifbamıza lazımınca bələd olmaması və bir çox ədiblərin, görkəmli simaların fəaliyyətlərinin mövcud hakim ideologiyaya zidd hesab edilmələri ilə bağlı olmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatının uzun müddət qaranlıqda qalaraq üzə çıxarılmamış, hətta bilərəkdən unudulmuş və “yad” sandığı şairlərindən biri də Şahnigar xanım Rəncur olmuşdur. “Rəncur” təxəllüslü Azərbaycan şairi Şahnigar xanım haqqında ilk ətraflı məlumatı Firidun bəy Köçərlinin iki cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabında rast gəlinir [4, s.263-268]. Şair haqqında o qədər də çox olmayan mənbələr içərisində qardaş Türkiyədəki ədəbiyyat nümunələrində, o cümlədən zəngin mühacir mətbu orqanı olan “Azerbaycan Yurt Bilgisi” adlı dərgidə müşahidə etdiyimiz yazıları nümunə göstərə bilərik.

Günümüze gəldikdə isə Azərbaycan klassik irsinin öyrənilməsində əslən Qarabağlı, lakin Amasiyada yaşamış Mirzadə Fəxrəddin Ağabalinin “Həzrəti-pir” adlandırdığı şərəfətli qohumu Mir Həmzə Nigarinin həyat və yaradıcılığına həsr etdiyi mənqibə tipli “Hümayi-Ərş” adlı əsərindən Şahnigar xanımın həyatı haqqında məlumatlar və həmin qaynaqdan Rəncurun yeni əldə etdiyimiz bir çox şeirləri apardığımız işin məzmununu zənginləşdirir. Əsl adı Şahnigar, qızlıq soyadı Qiyasbəyli olan şairə şeirlərini “incik, rəncidə” mənasını verən “Rəncur” təxəllüsü ilə yazmışdır. Rəncurun əldə olan şeirlərinə əsasən onun ədəbiyyatımızdakı rolunu müəyyən edərək sənətkarlığı haqqında da onu demək mümkündür ki, bu dolğun poetik nümunələrdə istedadla ilhamın fəvqəladə uyuşması təsirli, unudulmayacaq, duyan qəlbə silinməyəcək təəssüratlarıdır.

Mütəfəkkir şairimiz Rəncur Şahnigar “cənnət Qarabağda göz açmış... Azərbaycanca – Qarabağda, ardınca Türkiyədə yaşamış yurd, millət sevdalısı”

Nəqşibəndi şeyxi Mir Həmzə Nigarinin davamçılarından olmuşdur [6, s.13]. Şeirlərini diqqətlə incələdikdə onun Şeyx Nigari ilə davamlı olaraq məktublaşdığı və bir-birinə yüksək etibar, dərin hüsn-rəğbət bəslədikləri aydın görünür. Rus imperiyası tərəfindən türk torpaqlarının, o cümlədən Qarabağın işğalı zamanı Seyid Mir Həmzə Nigari öz müridləri ilə bərabər torpaqlarımızın müdafiəsinə qalxmış, hələ o dövrdə Azərbaycanın, eləcə də cənnət Qarabağın rus imperiyası tərəfindən işğal edilməsindən doğan ağrı-acıları, xalqın Qarabağ sevgisini bütün çalar və incəlikləri ilə əks etdirən şeirlər yazmışdır. O dövrlərdə Qarabağın ruslar tərəfindən işğalını öz şeirlərində ağır milli faciə kimi əks etdirmiş, bu qanlı hadisənin sinəyə sancılan xəncər olduğunu nəzərə çatdırmışdır [6, s.13]. Bu səbəbdən Krım müharibəsi illərində (1853-1856) Osmanlı dövlətinin mənafeyi uğrundakı fəaliyyətinə görə təhlükəli vəziyyət yarandığı üçün vətəndən uzaqlaşmalı olmuşdur [9, s.69; 1, s.73].

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi qaynaqlarında Şahnigar xanım barədə məlumat yalnız Firidun bəy Köçərlinin iki cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı”nda verdiyi qısa tərcümeyi-hal və bir neçə şeirindən ibarətdir. Təəssüf doğuran hallardan biri də budur ki, müasiri olduğu dövrün – XIX əsr ədəbiyyatı haqqında əsas tarixi mənbələr sayılan Mir Möhsün Nəvvabın “Təzkireyi-Nəvvab”, Ağa Məhəmməd Müctəhidzadənin “Riyazül-Aşiqin” adlı təzkirələrində və Salman Mümtazın “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi qaynaqları” antologiyasında şairə haqqında heç bir məlumata rast gələ bilmədik. Lakin qeyd etməliyik ki, artıq XX əsrin ortalarına doğru Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyət tarixində özünəməxsus yeri olan bir sıra yaradıcı elm, sənət, ədəbiyyat xadimlərinin həyat və fəaliyyətlərinin öyrənilməsinə maraq artmış, ciddi araşdırma yazılar meydana çıxmışdır. Buna mühacir ədəbiyyatı nümunələrində, o cümlədən Türkiyədə çap olunan “Azerbaycan Yurt Bilgisi” adlı jurnalın 1934-ci il 25-ci sayında Şeyx Nigarinin yaxını olan bir ailədə pərvəriş tapmış soydaşımız Mirzadə Mustafa Fəxrəddin Ağabalinin “Azerbaycan şairlərindən Rencur Hanım” adlı məqaləsinin nəşrini nümunə göstərmək olar. Müəllif məqalədə şairənin həyatından qısa şəkildə bəhs etməklə bərabər, bir neçə şeirini də dərc etdirmişdir.

Ölkəmizdə də bu sahədə irəliləyişlər gözə çarpmaqdadır. Bu istiqamətdə son illərdə aparılan işlərə misal olaraq filoloq-alim, yazıçı Əzizə Cəfərzadənin 1970-ci illərdə “Azərbaycanın aşıq və şair qadınları” adı ilə nəşr etdirdiyi kitabında, əsrin sonlarında yazıçı Anarın “Min beş yüz ilin Oğuz şeiri”, habelə “Azərbaycan şeiri antologiyası” toplularında şair Şahnigar xanım Rencur barədə yığcam məlumat və əsərlərindən nümunələr verildiyini qeyd edə bilərik.

Son illərdə klassik Azərbaycan irsinin öyrənilməsində səmərəli fəaliyyət göstərən dəyərli alim, professor Mehmet Rıhtımın bu sahədəki zəhmətini xüsusi qeyd

etməliyik. Belə ki, birlikdə üzərində işlədiyimiz və nəşr etdiyimiz Mirzadə Fəxrəddin Ağabalinin Mir Həmzə Nigarinin həyat və yaradıcılığına həsr etdiyi mənqibə tipli “Hümayi-Ərş” adlı əsərindən Şahnigar xanımın həyatı haqqında əldə etdiyi ətraflı məlumat və onun indiyədək məlum olmayan bir çox şəirlərinin üzə çıxarılması da apardığımız işin məzmununu zənginləşdirir. Şairə ilə bağlı son illərin sevindirici xəbərlərindən biri də Şahnigar xanımın məzarının Qiyasbəylilərin mülk kəndlərindən olan Ağköynəkdə ailə məzarlığında tapılması ilə bağlıdır.

Rəncurun ismətli, həyalı və möminə bir xanım olduğu üçün Qazax mahalında “Mollaxanım” ləqəbilə tanındığını qeyd edən Firidun bəy Köçərlinin şairin ailəsi barədə bildirdiklərinə görə, “Şahnigar xanım binti-Kazım ağa Qiyasbəyov Qazax şüərasının naziktəblərindən biri hesab olunur. Şahnigar xanım təvəllüd edibdir öz qəryələrində ki, Ağköynək adı ilə məşhurdur. İndiki Qazax şəhərinin yavuqluğunda xırdaca bir kənddir” [4, s.263].

“Hümayi-ərs”in müəllifi və Nigari ailəsinə yaxın bir ailənin övladı olan Mirzadə Mustafa Fəxrəddin də şairənin hicri təqvimlə 1265-ci ildə (miladi 1848/49) dünyaya gəldiyini, ancaq onun Ağstafa qəzasından Bayraqdarzadələrdən Abdullah bəyin kəriməsi, yəni qızı olduğunu qeyd edir: “Ağstafa qəzasından Bayraqdarzadələrdən Abdullah bəyin kəriməsidir. Bu zatın oğlu Ağabəy rus jandarma komandanlarındanıdır. 1305 tarixlərində Rəncur xanım bər-həyat imiş. Ağstafa şəhrinin Akgömlək məhəlləsindədir. 1305 tarixlərində qırx yaşlarında olmasına görə 1265 təvəllüdüdür” [1, s.443-444]. Lakin qeyd etməliyik ki, Şahnigar xanımın Qiyasbəylilər nəslinə mənsub olması heç kimdə şübhə doğurmur, görüşüb ünsiyyət saxladığımız bu ailənin nümayəndələri həmişə Şahnigar xanım Rəncuru öz nəsillərindən hesab etmişlər. Bir faktı da söyləmək yerinə düşər ki, qeyd olunan Ağköynək (Akgömlək) kəndi hər zaman Qiyasbəylilərin mülkü hesab olunmuşdur. Çox ehtimal ki, müəllifin adını çəkdiyi Bayraqdarzadələr şairənin ərinin mənsub olduğu Şıxlılar (Şıxlılar Al Qazaq kökənlidir) soyunun qohumlarındanıdır. Tariximizə ayrı-ayrı nəcib ailələr və nəsillərin öyrənilməsilə işıq tutan məşhur araşdırmaçı-yazıçı Şəmistan Nəzirli şair Rəncurun əri Şəhriyar ağanın Şıxlılar nəslindən olduğunu, Ağstafanın girişində məscid tikdirdiyini (ilk sovet quruculuğu illərində sökülmüşdür) və gənc yaşlarında vəfat etdiyini bu yazının müəllifinə söyləmişdir. Əzizə Cəfərzadə isə fərqli şəkildə – onun Kazım ağa Qiyasbəylinin qızı, Paşa ağa Dilbazovun həyat yoldaşı və bu nikahdan bir qızı olduğunu söyləyir [3, s.100].

Firidun bəy Köçərli də Şahnigar xanımın çox gənc yaşlarında dul qaldığını, zövcü dünyadan köçdükdən sonra bir daha evlənmədiyini qeyd edir. “Azerbaycan

Yurt Bilgisi” jurnalındakı məqaləsində Mustafa Fəxrəddin onun bu izdivacdan Ağabəy adında bir oğlu da olduğunu qeyd etmişdir [2, s.24].

Əsl adı Şahnigar olan şairə şeirlərini “incik, narahat, dərdli, rəncidə” mənasını verən *Rəncur, Rəncuri, Mürdə* (“Ölmüş”) *Rəncur, Xəstə Rəncuri, Şah Nigar* təxəllüsləri ilə yazmışdır. Firidun bəy Köçərli onun təbinin rəvan olduğuna, əksər yazdıqlarının münacat, mərsiyə, maddeyi-tarix və dostları arasında meydana gələn əsərlərdən ibarət olduğuna baxmayaraq, gözəllərin vəsfinə həsr edilmiş qəzəllər yazmadığına diqqət çəkir. Bunun səbəbi Şahnigar xanımın qarabağlı alim, şair Nəqşibəndi şeyxi Mir Həməzə Nigarinin müridlərindən olması idi. Şairə o zamanlar Amasiyada mühacirət həyatı yaşayan Şeyx Həməzə Mir Nigarini “ustadı kibarım” dediyi Hacı Mahmud əfəndi vasitəsilə tanımış və ondan inabət almışdır [1, s.444]. Bu barədə şairə qəzəllərinin birində deyir:

Necə təqdir edim vəsfın kamalı aləmə məşhur,
Camalı haqq-nüma bir mürşidi-kamil Nigarım var.
Siyəh-ru xəstə Rəncuram əlim daməni-pakında,
Nə qəm Mahmud əfəndi tək bir ustadı-kibarım var.

(Qeyd: məqalədə istifadə edilən şeirlərin əksəriyyəti tərəfimizdən ilk dəfə çap olunmaqdadır – müəllif.)

Ona çox yaxın olan bu iki əziz şəxsiyyət barədə bir çox şeirlərində açıq və gizli xatırlatmalar fikrin emosionallığını artırmışdır.

Qazaxda böyük nüfuz sahibi olan Hacı Mahmud əfəndinin nəslə bu günədək ulu babalarının Seyid Nigariyə yaxınlığı ilə fəxr edir. Fəxrəddin Ağabəli Rəncur xanımın Hacı Mahmud əfəndi ilə münasibəti barədə yazır: “Hacı Mahmud əfəndiyə bağlanaraq fitri istedadı sayəsində az bir zamanda irfani olmuş kəsb etmiş və Həzrəti Pirin mürşidanə ruhaniyyətindən feyz almağa müqtədir olmuş Firdövsi-illiyin cənnətinin bir hurisi imiş” [1, s.444].

Şahnigar xanım Nigari əfəndiyə qarşı qaibanə, ilahi bir məhəbbət bəsləmiş, əksər şeirlərini ona həsr etmişdir. Onun bu pərəstişkaranə sevgisi bir müridin mürşidinə qarşı olan məhəbbəti, təslimiyyəti idi. Qeyd etdiyimiz kimi, əksər şeirlərində onun adını özünə təxəllüs götürən şeyxinə həsr etmiş bu “Leylayi-ərş” xanım öz pirinin tutduğu məsləkdə sabit olduğunu bəyan edərək, uluhiyyət və mənəviyyət aləmindən Füzuliyənə bəhs edir [6, s.13].

Kimdi fəryad-rəs, ey dil, rəbbi-ə’ladan qeyri,
Nə deyim birliyinə həmdü-sənadan qeyri.

Bəndeyi-ruyi-siyaham, qəddin aləmdə, nigar,
Qeyrə nisbət deməzəm nəxli-Tubadan qeyri.
Firqəti-vəslin ilə munca ki fəryad edərəm,
Kim edə nəgah xəbəri badi-Səbadan qeyri.
Dil ki hər ruz çəkər ahına bin həsrətlə,
Nə bulur anda baxan türlü cəzadan qeyri.
Kim edər cürmi-şəha dəhridə məndən özgə,
Kim edər əfv dəxi Həyyi-bəqadan qeyri.
Əfüvvü-Rəhman eşidər fəth edə rəhmət babın,
Nə olur əbdin işi cürmi-xətadan qeyri.
Həm bizə Fatimədən onca şəfaət kim edər,
Kim tutar məhəbbəti ol huri-liqadan qeyri.
Ol qiyamətdə qamu ümməti Məhəmməd də dəxi,
Kim salar saya məgər həmdi-livadan qeyri.
Dəhridə Şah Nigar, xəstə Rəncuri sənin,
Nə qalar həzrətinə canı fədadan qeyri

[1, s.444-445].

...Firidun bəy Köçərli Şahnigar xanım Rəncurun şeirlərinin sayının 200-ə çatdığını, divanı varsa da səhifələrinin dağınıq halda olduğunu qeyd edir. Həmçinin Rəncurun “Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabına daxil etdiyi şeirlərini bir dəftərdən köçürdüyünü, o dəftərdə şairənin “münacat və qəzəliyyatından məadə bir neçə rübailəri, müxəmməs, müsəddəs və saqınamləri”nin aydın, oxunaqlı bir xətlə yazıldığını diqqətə çatdırır [4, s.265]. Çox təəssüf ki, bir çox şeirlərinin məzmununun eyni olduğunu əsas gətirərək dəftərdəki şeirlərdən sadəcə bir qismini – diqqətini cəlb etmiş 62 beyti kitabına daxil etmişdir.

Yuxarıda sadaladığımız mənbələr, eyni zamanda Şahnigar xanımın Mir Həmzə Nigariyə bəslədiyi məhəbbəti ifadə edən bir hekayə nəql edir. Bu rəvayət Qazax əhalisi arasında indiyədək danışılmaqdadır. Deyilənə görə, Şahnigar xanım Nigari həzrətlərinə qarşı ifratkar sevgisini ifadə etmək üçün ona öz əli ilə bir səccadə toxumuş, üzərinə də pirinə həsr etdiyi şeiri işləmişdir. Bu hadisəni Mirzadə Fəxrəddin belə nəql edir: “Qəlbində daşdığı atəşi-məhəbbətin nümunəsi olmaq üzərə kəndi əliylə bir səccadə dokumuş və üzərinə kəndi zadəyi-təb’ı olan bir beyti işləmiş və cənabı-rəşadət-məabi-mürşidi-əkrəmləri hüzuruna göndərmiş, hissi-qəbulu ricasını mutazammın ədibanə bir məktub təqdim etmişdir” [1, s.444]. Şeyx Həmzə Nigari bu hədiyyədən çox təsirlənmiş, sevinmiş, bütün ömrü boyu o səccadə üzərində namaz

qılmışdı. Vəfatından sonra bu qiymətli hədiyyə ikinci zövcəsi, Amasiyada evləndiyi Lütfiyyə xanım tərəfindən Trabzonda saray xanımlarından birinə bağışlanaraq əldən çıxarılmışdır [2, s.24]. Səccadənin üzərinə yazılmış şeir təsbit edilməmişsə də, şeyxin təsirlənərək təşəkkür mahiyyətində cavab olaraq yazdığı beytlər hədiyyənin nə dərəcədə qiymətli (“töhfeyi-pirayə”) olduğunu göstərməyə kifayət edir:

Nigarı-nazəninim fərşi-bəzm-arayə göndərmiş,
 Nigarın eyləmiş rəng-tərin şeydayə göndərmiş.
 Rəvac olsun deyərdim hüsni bazari-mələhətdə -
 Ki, rəngin aşıqi-şeydasinə sərmayə göndərmiş.
 Gözəl nəqşü-nigarın eyləmiş, zibatərin yazmış,
 Müzəyyən müşəfi-ruxsardən bir ayə göndərmiş.
 Məgər şuridəsin yar eyləmiş kim Şahnigarım tək,
 Fərah-əfza o dil-ara töhfeyi-rənayə göndərmiş.
 Dəgil biməna bu ikramı-ziba ol sənəm-sima,
 Əmir Həmzəyə əlbəttə bir mənayə göndərmiş.
 Gözüm pürnur olur baxdıqca, könlüm açılır guya,
 Hədiyyə pərtövi-şəmsi-ruxindən ayə göndərmiş.
 Ziyad olsun dəmadəm iltifatı ol gözəl namın,
 Nigarım tək kərəm dəryasını biqayə göndərmiş.
 Kərəm dəryasıdır, bir dövləti-bipayə malikdir,
 Sərəpa lütfdür kim, töhfeyi-pirayə göndərmiş.
 Yenə sövdayə düşmüş, aşiqanə bir qəzəl yazmış,
 Nigari bir qəzəlnamə büti-zibayə göndərmiş.
 Əcəb xoşnud olurmu iltifatımdan deyü sovqat,
 Kərəm qılmış nigaranə bəni-rüsvayə göndərmiş

[4, s.265].

Beləliklə, cavab olaraq yazılan bu şeir-məktub, əlbəttə, üzdən aşiqanə təsir buraxan “büti-ziba”, “nigari-nazənin”, “nigaranə” ifadələrinə baxmayaraq, imanların batini gözəlliyini və bu iki dostun münasibətlərinin saflığı, paklığı fonunda mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini səciyyələndirən bir vasitə dəyərində çox mənalıdır.

Qaynaqların qıtlığı şəraitində Mirzadə Fəxrəddin vasitəsilə əldə olunan hər kiçik məlumat belə şairənin portretini tam cıza bilmək baxımından dəyərlidir. Bu mənada tədqiqatçının “Hümayi-ərş”də şairənin şeirlərini onun öz əlyazısı ilə yazdığı kağızlardan və “Divan”ından köçürdüyü qeydləri bizim üçün əhəmiyyətlidir və

şairənin ədəbi fəaliyyəti barədə təsəvvürlərimizin bütünləşməsinə, genişlənməsinə kömək edir [1, s.444].

Şahnigar xanımın əlimizə keçən şeirlərini diqqətlə incələdikdə onun Şeyx Nigari ilə davamlı olaraq məktublaşdığı aydın olur. Çünki Nigarinin də şeirləri arasında Rəncur xanıma cavab şəklində, yaxud əksinə, onun özünə ünvanlanmış beytlərinə rast gəlirik:

Kitabın ol şahənşahın bana kim qıldın ərzani,
Nider min ba'd gönlüm, ey əzizim, mali-dünyani.
Dikərdi rahı-dərmana gözün dil bin niyaz ilə,
Bu gün əlhəmdü-lillah kim yetirdün dərdə dərmani.
Giriftar ola bin dərd içrə canım badəha xovfu,
Əcəldən etməzəm çün içirdün abi-heyvani.
Muqim olgil sərirində təriqi-Nəqşibənd üzərə,
Nazil olsun sana hərdəm Haqqın bin fəzlü-ihsani.
Həbibə, dər cihan daim mütəhhər cismin içində,
Ola ayineyi-könlün nəzərkərdeyi-Rəhmani.
Nə türfə mahi-vüsəl içrə nə xub göndər ki, lütf etsin,
Firavan iltifat eylə bana, ey canımın canı.
Nə xoş saətdə yaratdın nə zibə ərmağan ilə,
Əkübsən xəstə Rəncuri gibi bir kəlbi-ərnani
[1, s.450].

Bu qəzəl Rəncur xanımın Hacı Mahmud əfəndi tərəfindən ona hədiyyə edilmiş Həzrəti Pirin “Divan”ı üçün təşəkkürüdür [1, s.450].

Yaxud:

Sanma kim candan, Nigara, dərdi-pünhanım çıxar,
Qılmasan feyzi-nəzər dilimdən suzanım çıxar.
Aləm içrə ol münəvvər mahi-ruyin görməsəm,
Saqiya, hicranla min canı-nadanım çıxar.
Qafil olma, ey könül, sən gözlə rahın hər zaman,
Seyr edər hər dəm Qazaxa şahı-sultanım çıxar.
Xəstə Rəncuri der bu nameyi-aşüftədən,
Sən özün əfv eylə, ya rəbb, hər nə nöqsanım çıxar
[1, s.446].

Həmzə Nigaridən aldığı saf istəklərin tərcümanı olan sözlərə cavabları da həmin ruhda idi:

Cüda düşdüm ellərindən,
Kəsmədim göz yollarından.
Zülfi-Leyla əllərindən
Gəzdim divanə-divanə

[5, s.106].

Rəncurun şeirləri kimi məktublarında da həqiqi və məcazi mənaların qovuşması ilə ifadə olunan fikir coşqun poetik bədiiliyə xidmət etməklə oxucularda yüksək mənəvi aləmin ecazkar mənzərələrini yaratmağa səbəb olur.

Köçərlinin qeyd etdiyi kimi, şairə bir qəzəlinde təəssüf edir ki, artıq öz mürşidi-kamili olan Nigarinin məhcəmalını görüb, dərğahi-pakına üz sürtmək, əl-ayağını öpmək, bülbül kimi gecələr sübhədək kuyində nalə etmək və müridləri dairəsində “hu-hu” deyib məstü-laübalı olmaq ona müyəssər olmadı... [4, s.264].

Bir oxucu üçün Rəncur yaradıcılığında diqqəti cəlb edən cəhətlər çoxdur; Şahnigar xanımın əldə olan şeirlərinə əsasən demək mümkündür ki, bu nümunələrdə istedadla ilhamın fəvqəladə uyuşması göz önündə canlanır. Bu Məcnun ruhlu nəcib xanımın şeirləri arasında “Çıxar”, “Saqi”, “Nədən”, “Yox”, “Var”, “Vardır”, “Geç”, “Ağlağıl”, “Mən”, “Bilməm”, “Qeyri” rədifli qəzəlləri onun bu şeir sənətini Məhəmməd Füzuli kimi sələflərindən miras aldığını, şeirlərin dil-üslub keyfiyyətlərinin mükəmməlliyi isə bu mənbələrin əbədi gücünü göstərir. Firidun bəy Köçərli onun çox da elmlı olmadığını, lakin təbinin güclü olduğunu söyləsə də, bilir ki, əruzun dəvə ləngərinə bənzər ölçülü-biçili vəznlərində şeir yazmaq üçün quruca təb kifayət etməzdi. Ola bilsin ki, Firidun bəy dünyəvi elmləri nəzərdə tutaraq bu qənaətə gəlmiş, halbuki özü Şahnigar xanımın tərcümeyi-halından bəhs edən yazısının əvvəlində onun Qazaxda “Mollaxanım” ləqəbilə tanındığını qeyd etmişdi [4, s.263]. Doğrudur, bu ləqəbin verilməsində Şahnigar xanımın dindarlığı əsas amil ola bilər, amma camaat hər dindar qadını da “Mollaxanım” adlandırmazdı. Fikrimizcə, Şahnigar xanım Rəncur dini elmlərə, islam tarixinə, təsəvvüfə dərinləndirən vəqif olmuşdur. Bu qənaəti Mir Həmzə Nigarinin müridi olması, habelə onun qiyabi də olsa, maraqlı müsahibi olması faktını qüvvətləndirməkdədir. Onun ərəb-fars dillərini bilməsi də böyük ehtimal daxilindədir. Bu dillərdə yazdığı haqqında əlimizdə bir məlumat olmasa da, klassik janr üslubuna, dilinə yaxından bələd olduğunu şeirlərində ərəb qrammatikasının *fail-məful* formalarında əmələ gələn subyekt-obyekt qarşılaşdırmasında aydın görə bilirik:

Nədir talib, nədir mətlub,
Nədir rağib, nədir mərəğub,
Nədir cazib, nədir məczub,
Nə zənn olsa, cinanəm mən...

[4, s.267].

Şair burada müqayisə və bədiiliyi təmin edən bir çox vasitələrdən istifadə etməmiş, bənzətmə ədatlarından belə yan keçmiş, sanki poetik fikrin açıq, örtüsüz ifadəsindən yayınmış, məsələni suallar formasında qəti şəkildə səsləndirməklə, əksinə, fikrin daha ecazkar ifadəsinə nail olmuşdur.

Firidun bəy Köçərlinin qeyd etdiyi kimi, Şahnigar xanımın qəzəliyyatı, əsasən, Mir Həmzə Nigariyə həsr olunmuşdur. Onun bədii irsi bəzi ənənəvi çalarlardan məhrumdur. Belə ki, şairin gözəlin – məşuqun vəsfinə dair aşiqanə şeirləri yoxdur. Bu səbəbdən şairə bədii irsimizə zəngin obrazlılıq silsiləsi əlavə etmişsə də, əsərlərinin məzmunu ciddi və rəngsizdir. Hətta şeirlərini incələdiyimizdə aydın olur ki, müəllif Fərhad, Leyla, Məcnun kimi ənənəvi ümumşərq obrazları ilə yanaşı, nəcabətli isimlərdən – dini şəxsiyyətlərin adlarından da bədii məqsədlərlə istifadə etmişdir:

Bihəmdillah, mən də bir qulam, Pərvərdigarım var,
Nəbim muxtar Əhməddir, kənizəm çaryarım var.
Günahım gərçi əksərdir, nə qəm vardır ki, haqda,
Əbubəkir, Ömər, Osman, Əli tək lütfkarım var.
Çəhar yarə qarşı ol kəramət taxtı üstündə,
Həsən namında bir şahım, Hüseyin tək şəhriyarım var.
Dəri-dövlətdə Zeynəlabidin və Bağir və Sadiq,
Dəxi Musa ilə Kazım və Rıza tək şahsuvarım var.
Və pənahım ol Tağı əkbər, Nağı, Mehdi, həm Əsgər,
İmam on iki sərvər nədən ey dil, nizarım var

[1, s.449-450].

Yuxarıdakı beytlərdən də məlum olur ki, şairə parlaq fikirlərini, yüksək mənəvi aləmin töhfələrini şeirlərinə köçürmüş, bugünkü məzhəb təəssübkeşlərinə belə örnək ola biləcək vahid islam düşüncəsinə sahib olmuş, mürtəcə şiə-sünni ixtilafına əsla yer verməmişdir.

Şeirlərinin əsas ilham mənbəyi olan şeyxinə qəzəllər həsr edən bu zərif təbli, incə zövqlü şairə Məcnunundan ayrı qalmağa taqəti qalmamış, üzünü saqiyyə tutaraq demişdir:

Kəsilüb taqəti-tabım tutuldu dizlərim saqi,
Qalub bin intizar ilə bu yolda gözlərim saqi.
Rəhi-eşqində əş'arı bana ruzi qılıb Tari,
Sənin şanın səzavərdir olurmu sözlərim saqi.
Nigara, xəstə Rəncuram, səninlə çeşmi-pür-nuram,
Dərində könlü məmuram, utanur yüzlərim saqi
[1, s.447].

Nümunələrdən də göründüyü kimi, “saqi” özünün həqiqi mənasında işlənmədiyi kimi, şairənin şeirlərində də həqiqi eşqi deyil, sufilərin məcazi, lakin böyük eşqini tərənnüm edir. O eşqi ki Yunus Əmrəni çöllərə salmış, Nəsimini dara çəkirmiş, Nigarini vətəninə dərbədar etmişdir. Məhz bu baxımdan eşqin və aşiqin (şahın) tərənnümü fonunda həyatın təzadları, ictimai kontrastlar və fəlsəfi düşüncələr şairin şeirlərində açıq şəkildə əks etdirilir:

Aşiqin peyvəstə, şahım, biqərar olmaq nədən,
Gahi bihuş, gahi dərğuş, gahi kar olmaq nədən.
Gahi xəndan, gahi xürrəm, gahi pür-qəm, gahbegah
Alışub başdan-ayağa küli-nar olmaq nədən.
Guşeyi-firqətdə aşiq gah sərdi-ah ilə,
Gahi cismi-natəvani dağdar olmaq nədən.
Söylə ey müşkül-güşa bin ah dili-suzan ilə,
Aşiqin aləmdə dərdir səd hezar olmaq nədən.
Dəmbədem dərdir-nihanı aşiqi-dilxəstənin,
Ey gözüm, nuru cahanda aşikar olmaq nədən.
Ərzi-didar ilə can vermək dilərkən daima,
Hər zaman məşuqdan aşiq kənar olmaq nədən.
Tövbə qıl min ba'd deyirlər yoxdu hikmətdən sual,
Xəstə Rəncuri sualın munca var olmaq nədən.
[1, s.448-449].

Əlbəttə, söz, sənətkarın qələmində elə bir vasitədir ki, onunla şair adi bir cismi, yaxud bəsit bir hadisəni poetik obraz səviyyəsinə qaldıra bilər. Rəncur da “dərində könlü məmurəm, yüzüm isə utanır”, – deməklə öz halını – zahirinin bir abır-həya,

məsum utancaqlıq örtüyünə büründüyünü dilə gətirir. Təsadüfi deyil ki, şairin bədi irsi ana dili qaynaqlarından güc almış “canımın canı”, “özünə yar eyləmək”, “yeni sevdaya düşmək”, “sidq ilə yalvarmaq”, “dərğahına üz qoymaq” və s. bu qəbildən olan xəlqi, el dilində olan ifadələrlə keçmiş bədi irsimizə zəngin bir obrazlılıq silsiləsi əlavə etməkdə şair və vətəndaş dəyanətini, bütövlüyünü çatdırmaqdadır.

Firidun bəy Köçərli Şahnigar xanımın yaradıcılığında bəhs edərkən onun rübailərinin də olduğunu qeyd etmiş, lakin kitabında bu rübailərdən heç bir nümunə dərc etməmişdir. Tədqiqatlar zamanı Mirzadə Fəxrəddinin “Hümayi-ərş”ində şairənin bir neçə rübaisinə rast gəldik:

Sən çəkmə əlin saqidən, ey xəstə Rəncur,
Daim anın ali nəşəbindən dilə mənzur.
Çün eylər anın nəzmi dəxi dilləri məmur,
Bu misrayi-isneyni dəmadəm eylə məzkur.

Və ya,

Həmd eylə haqqın birliyinə, ey dili-bimar,
Yüz şükr ki, aləmdə qılıb lütfünü izhar.
Pərvanə edüb, ey mürği-könül kuyinə səyyad,
Dərğahına yüz qoy bunu de, sidqilə yalvar
[1, s.446].

Nəzərə çatdırmaq istərdik ki, Mir Həməzə Nigari Şahnigar xanım üçün mənəvi rəhbər olmaqla yanaşı, həm də qüsursuz örnək sənətkar, qələm sahibi olmuşdur. Belə ki, Şahnigar xanım həmçinin bütövlükdə öz bədi yaradıcılığında müəlliminin ədəbi dəsti-xəttindən təsirlənmişdir. Bildiyimiz kimi, Nigari əfəndinin misranın əvvəlində, ya sonunda poetik təkrarlarla müşayiət olunan şirinməzac şeirləri çox məşhurdur. Vird və zikr məclislərində oxunan bu səliqəli-sığallı, ritmik şeirlər oxucunun hafizəsində silinməz təsir buraxıb dinləyiciləri uzun müddət öz cazibəsində saxlayardı. Şahnigar xanımın xoş və fərəhli duyğular oyadan şeirləri müasirləri tərəfindən də rəğbətlə qarşılır:

Ol dəm ki, bən səndən cüda, biganə mən, biganə mən,
Olsam əcəbmi, ey gözüm, divanə mən, divanə mən.
Ey can ki, məndən bu cahan heyfa ki, həm zuhur olub,
Can vermədim, can vermədim, mərdanə mən, mərdanə mən.
Fərhadvəş səndən cüda bu aləmə salmış səda,
Olsam əcəb düşsəm əgər əfganə mən, əfganə mən.

Düşdüm qəmi-zaman ilə hər ləhzə ki fəğan ilə,
Bu didəyi-giryən ilə hicranə mən, hicranə mən.
Gözyaşımı ümman ilə, gül yüzümü tufan ilə,
Seyr eylədim Məcnun gibi hər yanə mən, hər yanə mən.
Sürdüm yüzüm dərgahına, qıldım sənə Allahına,
Ərz eylədim əhvalimi sultanə mən, sultanə mən.
Hərçənd ki, qüsurluyam, mən bu dərgahın quluyam,
Acizəm, yetim Rəncuriyəm, loğmanə mən, loğmanə mən
[1, s.453].

..Ədəbiyyatımızın indiyədək qapalı səhifələrindən və naməlum şəxsiyyətlərindən sayılan Şahnigar xanım Rəncur özünün bariz keyfiyyətləri ilə bir şair olmaqla bərabər, həm də klassik poeziyamızın lirik qəhrəmanına bənzəyir; o, həm zahiri, həm də daxili-əxlaqi gözəlliyi ilə bu gün də oxucusunu heyran etməkdədir. Böyük ehtimalla deyə bilərik ki, Rəncur, İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” əsərində parlaq, lakin həm də faciəvi obraz olan Şahnigarın (Cahandar ağanın bacısı) prototipidir. Onun həyatının bir çox mühüm faktları: erkən dul qalması, eyni soya yaxınlığı, adı (Rəncur Şıxlıların gəlini idisə, “Dəli Kür”dəki Şahnigar obrazı birbaşa Şıxlı soyundandır) və s. oxşarlıqlar bizə bunu deməyə əsas verir.

Nəticə / Conclusion

Uzun zaman mübahisələrə səbəb olan Seyid Mir Həmzənin Nigari təxəllüsünün haradan götürülməsi, onunla Şahnigar Rəncur arasında olan platonik münasibət, bu hadisələrin yazıçı İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” əsəri ilə bədii təqdimi və s. kimi məsələlərin məqalədə öz əksini tapdığını güman edirik. İnanırıq ki, ədəbiyyatımızın bilinməyən səhifələrindən biri hesab edilən şairə Şahnigar Rəncur haqqında araşdırmalar davam edəcək və bu axtarışların nəticəsində söz xəzinəmiz dolğunlaşacaq, Nizami və Füzuliyə bağlanan böyük mədəni-fəlsəfi irsimiz bir az da zənginləşəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Cəfərzadə Ə. (1991). Şahnigar xanım Rəncur – Azərbaycan aşiq və şair qadınları. Bakı, Gənclik. 100-102 s.
2. Köçərli F. (2005). Şahnigar xanım “Rəncur” – Azərbaycan ədəbiyyatı (iki cild), II cild. Bakı, Avrasiya Press. 263-268 s.
3. Paşayeva Q. (2012). “Bəzmi-səmadan keçməzəm...”. I Beynəlxalq Həmzə Nigari simpoziumu, Amasiya. 11-32 s.
4. Min beş yüz ilin Oğuz şeiri. (1999). I kitab. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı.
5. Nuriyeva Təkləli M. (2017). Nigarinin ideya-məslək ortağı Xasay xan Usmiyevin XIX əsr Qafqaz – Azərbaycan mühitində yeri. III Beynəlxalq Həmzə Nigari Türk dünyası mədəni irsi simpoziumu, Şamaxı, 17-18 may. 65-72 s.
6. Mir Həmzə Seyid Nigari. (2010). Divan. (Nəşrə hazırlayan Nəzakət Məmmədli). Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı.
7. Mirzadə Mustafa Fəxrəddin Ağabali. (2014). Hümayi-ərş. Qarabağlı Şeyx Mir Həmzə Nigarinin mənqibənaməsi. Bakı, Nurlar.
8. Müctəhidzadə Məhəmməd ağa. (1995). Riyazül-aşiqin. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı.
9. Mümtaz S. (2006). Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı, Avrasiya Press.
10. Mir Möhsün Nəvvab. (1998). Təzkireyi-Nəvvab. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı.
11. XX əsr Azərbaycan şeiri antologiyası. (2005). Bakı, “Şərq-Qərb” yayım evi.
12. Caferoğlu A. (2008). Azərbaycan Yurt Bilgisi. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
13. Rıhtım M. (2012). Fahrettin Ağabalinin “Humayi-Arş” adlı eserinde Mir Hamza Nigari ile alakalı bilgi ve belgeler. I Uluslararası Hamza Nigari sempozyumu, Amasya. 197-174 s.